

A magyarok korai történetéről számos tudományág fogalmaz meg állításokat, ezek azonban olyanok, mint egy szétfeszlett szalag szálai: egy hajdan egységes jelenség maradványai, amelyek kapcsolata ma már nagyon nehezen állapítható meg. Ráadásul a különböző kutatási irányok eltérő forrásanyaguk és módszereik révén másféle eredményekhez is jutnak. A történész írott forrásokkal és történeti modellekkel dolgozik, és bizony a honfoglalás előtti időszak utolsó száz évéről is csak nagyon óvatosan tud nyilatkozni.

MIT IS KERESÜNK?

Nemcsak a források csekély száma okoz nehézséget, hanem például az a tény is, hogy a magyarokat számos néven említik, így tehát először azt kell tisztázni – ha egyáltalán lehetséges –, hogy egy híradás a magyarokra vonatkozik-e. Vajon a bizánci történetírók turkjai vagy az arab utazók baszkírjai mikor magyarok és mikor nem? A kérdés az esetek egy részében eldönthető, máskor viszont lényegében megoldhatatlan probléma elé állítja a kutatót. Időnként a látszólag több oldalról megtámogatott információk is

Vágó Pál: Magyarok Kijev előtt (1882)

Vágó Pál a 19. század végének jeles történeti festője volt, aki többek között Feszty Árpád mellett dolgozott a híres körkép csatajelenetein is. Magyarok Kijev előtt című képe ízig-vérig a kor alkotása: kutatói szemmel nézve szinte minden részlete megkérdőjelezhető.

A magyar vitézek inkább középkori muszlim harcosoknak tűnnek (azonban ne feledjük: ekkoriban még nem álltak rendelkezésre nagy számban honfoglalás kori leletek!), Kijevben a kérdéses időszakban talán még nem is volt vár, a ruszok pedig még nem voltak keresztények. Egyvalami mégis hitelesnek látszik: a régészeti leletek fényében honfoglaló elődeink valóban jártak a város környékén, ahol talán meg is telepedtek.

értelmezhetetlenek. Bíborbanszületett Konstantin bizánci császár például az egyik magyar szállásterület, Levédia helyét két folyóval is meghatározta, a Chidmasszal és Chingilusszal, mivel azonban ezek azonosítása bizonytalan, nem tudjuk, hogy hol is lehetett Levédi szállása.

Mindezen bizonytalanságok tudatában lássuk tehát, mi mondható el elődeink vándorlásáról! Először is azt kellene tisztáznunk, hogy mit is keresünk. Forrásainkból annyi világosan kiderül, hogy Etelközben létrejött egy hierarchikus felépítésű, fejedelem irányította állam. A magyar krónikahagyomány szerint ezt a hét kapitány hozta létre közös akarattal, ami talán úgy fordítható le, hogy korábban létezett már a törzsszövetség, amely talán a hétmagyar (hetumoger) nevet viselhette. Hogy ez mióta állt fenn, arról nincsenek adataink, mint ahogy azt sem tudjuk, hogy kik is nevezték magukat magyarnak: egy törzs – talán a megyer – tagjai? Vagy a törzsszövetségben részt vevők? Netán minden magyarul beszélő? Mindössze annyi látszik bizonyosnak, hogy a magyar nevet régóta és viszonylag sokan használták, hiszen a keleten maradt és a tatárjárás idején a Volga mellett élő csoportot is e néven ismerték a mongolok, s e folyó vidékén máig is számos település viseli népnevünk valamilyen formáját. A magyar számos Kaukázus környéki földrajzi névben is felbukkan, ezek keletkezési ideje azonban – az előbbiekhöz hasonlóan – nem ismert.

Sudár Balázs

A MAGYAROK VÁNDORLÁSA

történészszemmel

A „Honnan jöttünk?” kérdése mindenkit érdekel. A magyarok vándorlásának kutatása nem csupán egyszer történelmi probléma: jóval több annál, a kezdetek, az eredet kutatása szimbolikus is. Különböző tudományok a maguk területén messzebbre látnak, a történész saját eszközeivel azonban csupán a honfoglalást megelőző évtizedekről festhet képet, s azt is csak töredékesen.

HONNAN ÉS MIÉRT?

A történelmi források egyértelműen állítják, hogy a magyarok kelet felől érkeztek. Az etelközi szállásterület, amelynek leghangsúlyosabb része a Dnyeper mentén volt, ma már mind a régészeti leletek, mind az írott források alapján jól körvonalazható, ám az korántsem egyértelmű, hogy elődeink mekkora területet tartottak uralmuk alatt (azaz a szállásterület és a hatalmi övezet egyáltalán nem azonos). Etelközbe a magyar krónikáshagyomány szerint a Meotisz vidékéről, illetve Szkítiából érkeztek, ez azonban nem sokkal többet jelent, mint hogy keletről, s erre utalnak a kazár kapcsolatok és a besenyőkkel való konfliktusok is. A magyar hagyományok csodaszarvas-történetei szintén keleti kapcsolatokat mutatnak. Köztudott, hogy a szarvas a sztyeppei népek körében ősidők óta különös tiszteletnek örvend, az azonban kevésbé ismert, hogy a török népek kifejezetten „spirituális vezetőként” tekintenek rá, aki a felsőbb hatalmak szándéka szerint mutat utat személyeknek vagy akár népeknek.

A vándorlások okaként forrásaink két homlokegyenest különböző magyarázattal állnak elő: a keresztény szer-

zők a besenyő nyomás előli menekülést emelik ki, míg a magyar hagyományok a túlnépesedésről, az ember- és állatállomány felszaporodásáról beszélnek, melynek következtében a korábbi szállásterület már nem tudta eltartani a közösséget. Így tehát létezik egy pozitív és egy negatív olvasata is a vándorlásnak. A nomádok önszántukból nem szívesen hagyják el szállásaikat, ők ugyanúgy kötődnek földjeikhez, mint a növénytermesztő társadalmak, csak éppen jóval nagyobb területet használnak, és azon belül vándorolnak. Az elinduláshoz nyomós ok kellett, s a sztyeppei népek történetében éppen a fenti kettő a leggyakoribb: a túlnépesedés vagy az ellenséges támadás. A magyarok esetében a vándorút különböző szakaszaiban akár különböző indokok is szerepet játszhattak.

SZÉTSZAKADT KÖZÖSSÉG

Minden írott forrás valamilyen módon megőrizte annak az emléket, hogy a nyugatra vándorlók a hajdani közösségnek csak egy részét képezték. Konstantin császár a Perzsia vidékére költöző, szavartoi aszphaloinak nevezett csoportról tud, amellyel a Kárpát-medenceiek még sokáig tartották a kap-

csolatot. Talán őket keresték a mára elveszett krónikák nyomán útnak induló domonkos szerzetesek is a 13. században, hogy azután egy másik, volgai közösséget találjanak meg. Talán a szétszakadás emlékét őrzi a magyar krónikáshagyomány Szkítia három részének – Dentiának, Bascartiának és Magoriának – említésével.

A hajdani – nem tudjuk, milyen fokon szerveződött – magyarság tehát legalább három részre szakadt, és korántsem biztos, hogy ezek közül „Árpád népe” volt a legnagyobb lélekszámú. Az uráliak sokáig kitartottak, és cseppet sem lehettek kevesen, ha még a támadó mongoloknak is főfájást tudtak okozni. A mongol kor nagy átrendeződése azonban teljesen szétzilálta soraikat: sokan egészen biztosan Kelet-Európába kerültek, más töredékek a közép-ázsiai népalakulások részesei lettek, s nem lehetetlen, hogy a Kaukázusba is jutott belőlük. Ezen események hatására elveszítették anyanyelvüket, egykori létükre helynevek és esetleg a Volga-vidék egy különös népzenei csoportja emlékeztet. Sajnálatos módon az egykori közösség utóéletének kutatása jobbra kikerült a kutatói figyelem középpontjából.

A MAGYAROK 10. SZÁZADI EMLÍTÉSEI

„A bolgárok, akik nem tudtak átkelni, az ungrokhoz folyamodtak, hírül adván nekik a makedónok dolgát. [...] Azonmód hunok jelentek meg végtelen tömegben. Azok pedig [azaz a görögök] látván őket, könynyezve kiáltottak fel így szólva: „Szent Andronikosz istene segíts nekünk”, és csatarendbe álltak, hogy megütközzenek. A türkök pedig azt mondták nekik: „Adjátok nekünk mindazt, amitek van, és menjetek, ahová akartok.” Ezek azonban nem fogadták ezt el, hanem három napon át csatarendben álltak, és a negyedik napon kezdtek hajóikra szállni. Lát-

ván ezt a türkök, az ötödik órától egészen estig tartó harcba bocsátkoztak velük. És megfutamodott a pogány nép, a makedónok üldözték őket. A következő napon, amikor [a görögök] vissza akartak vonulni, ismét hunok jelentek meg, hogy szembeszálljanak velük. Felkerekedvén egy fiatalabb makedón, név szerint a Gomoszti nemzetségből való Leó, aki azután testőrparancsnok lett, és más neves makedónok, megfutamították és elűzték őket...”

(György barát krónikájának folytatása a makedónok hazatelepüléséről)

„Állandóan legyőzik azokat a szlávokat, akik közel laknak hozzájuk. Súlyos élelmiszeradókat vetnek ki rájuk, és úgy kezelik őket, mint foglyaikat. [...] Meg-megrohanják a szlávokat (és oroszokat), és addig mennek a parton, amíg a bizánciak országának egy kikötőjéhez nem érnek, amelynek Kercs a neve. Azt mondják, hogy a kazárok régebben körülsáncolták magukat a magyarok és az országukkal szomszédos más népek ellen. Amikor a magyarok Kercsbe érnek, az eléjük menő bizánciakkal vásárt tartanak. Azok [a magyarok] eladják nekik a rabszolgákat, és vesznek bizánci brokátot, gyapjuszőnyegetek és más bizánci árukat.”

(Ibn Ruszta arab földrajzi író az etelközi magyarokról)

AZ IDŐREND

A vándorlás időrendjéről sem tudunk túlságosan sokat. A magyar krónikák gyors, már-már viharos előretörésről számolnak be, egy rövidebb kijeji „megálló” közbeiktatásával. Hasonló képet festenek a bizánci történetírók, és ebbe az irányba mutatnak az újabb régészeti leletek is. Ez utóbbiak arra utalnak, hogy a magyarok a 9. század középső harmadában keltek át a Volgán és költöztek be Etelközbe. Ezzel egybevág az a tény, hogy a történeti források korábban egyáltalán nem említik a magyarokat (legalábbis számunkra azonosítható néven).

A magyarok első említése talán György barát 9. századi krónikájának 10. századi kiegészítésében olvasható. A történet szerint Krum bolgár kán 813-ban egy Bizánc ellen vezetett hadjárat zárásaképpen tízezer görög férfit telepített a Dunától északra családostul. Teóphilosz császár uralkodásának idején (829–842) Makedónia katonai kormányzója – 836–838 táján – megpróbálta visszatelepíteni őket, a bolgárok azonban megtámadták, és segítségül hívtak egy hol ungrinak, hol turknak, hol pedig hunnak nevezett pogány népet: ők lehettek a magyarok. A hadművelet sikertelenül végződött, a turkokat visszaverték, a makedónok pedig visszatértek hazájukba. Hogy az eseményekre hol került sor, nem tudjuk, de mindenképpen az Al-Duna vidékéről van szó. A turkok gyors megjelenése valószínűleg közeli lakóhelyükre utal.

Éppen ekkoriban, 839-ben rusz követek jelentek meg Jámbor Lajos frank császár ingelheimi birodalmi gyűlésén. Engedélyt kértek az uralkodótól, hogy frank területeken keresztül térhesse nek haza, mert tartanak a szokásos, Bizánctól észak felé vezető útvonalukat elálló „barbár és különös vadságú, rettenetes” népektől.

E két – első pillantásra egybevágó – információ bizonyíthatná, hogy elődeink ekkor már az Etelközben éltek. Sajnos még ez sem bizonyos: a Baszileosz császár ifjúkoráról szóló elbeszélés egy krónika eseménytörténetébe szőtt visszatekintés, ezért sok bizonytalanság terheli. A rusz követek pedig meszsi északi központjaik felé, talán Novgorodba tartottak, a hosszú úton számos őket veszélyeztető néppel találkozhattak.

Néhány évvel később, 860 körül a görög származású Cirill – eredeti nevén Konstantin – ellátogatott a kazár udvarba. Hazatérőben a Krím-félsziget tájékán találkozott a magyarokkal. „... megtámadták őt a magyarok, farkasok módjára üvöltve, meg akarták őt ölni. Ő azonban nem ijedt meg, [...], csak egy Kyrie eleisont mondott, mert már befejezte imáját. Ők pedig látván őt, isteni rendelés folytán megszelídültek, és kezdtek előtte hajlongani. És meghallgatván a Mester szavait, elengedték őt az egész kíséretével.” A kazárok éppen ekkoriban egy bizánci erődöt ostromoltak a Krím-félszigeten, talán az ő szövegségükben jártak ott a magyarok is. 862-ben pedig elődeink már a Keleti Frank Birodalomban harcoltak, melynek ügyeibe ettől kezdve többször be-

avatkoztak, ekkorra tehát már mindenképpen Etelköz lakói voltak.

A KAZÁRKÉRDÉS

A korai magyar történelem megkerülhetetlen kérdése a Kazár Kaganátussal fennálló kapcsolat. A kutatók hosszú ideig azt feltételezték, hogy elődeink több száz évig éltek a kaganátus keretein belül, aminek elsősorban nyelvészeti indokai voltak. A történeti forrásokban azonban ennek nem sok nyoma maradt: a magyar hagyományok nem számolnak be ilyesmiről, és az arab földrajzírók a magyarok és a kazárok ellenségeskedéséről emlékeznek meg. Egyedül Bīborbanszületett Konstantin írt a magyar történelem ezen vonatkozásáról: egyfelől azt jegyezte fel, hogy a magyarok három évig együtt harcoltak a kazárokkal, másrészt kiemelte a kazár szerepet a magyar állam létrejöttében. Ez utóbbi adataira számos történeti elképzelés épült, például a magyar nagyfejedelem kende címének kazár eredete, a magyarok alávetettsége kazároknak vagy a kazár ihletésű szakrális kettős fejedelemség elmélete. Mindezek azonban kevésbé igazolhatóak.

Jóllehet tény, hogy a kelet-európai sztyeppe 9. századi nagyhatalma – sőt egyetlen valamirevaló állama – éppen a Kazár Kaganátus volt, ekkori történetéről, hatalmi zónájáról, erejéről nagyon keveset tudunk. Ismereteink elsősorban a 10. századból valók, adigra azonban éppen a magyarok távozása, a besenyők megjelenése, a Rusz és a volgai Bulgária megerősödése alaposan átrendezhette a térség

politikai térképét. Az a tény, hogy a kazároktól elszakadó kabarok éppen a magyaroktól vártak védelmet, vagy hogy Levedi visszautasította a kagán ajánlatát, arra vall, hogy a viszony legalábbis nem volt egyenlőtlen. A Bíborbanszületett Konstantin által említett háromévi együtt harcolás éppenséggel fedhette azt az időszakot is, amíg a magyarok kelet felől érkezve eljutottak etelközi szállásaikra, akár Kazárián belül, akár azt északról megkerülve vonultak. Az etelközi időszak második felét viszont valószínűleg az ellenséges viszony jellemezte.

ÚJ ÁLLAM SZÜLETIK

Az etelközi tartózkodás talán legfontosabb eseménye a fejedelmválasztás. Nem tudható, hogy ez pontosan mikor történt, de valószínűleg nem sokkal előzte meg a honfoglalást. Érdekes kérdés, hogy miért is került sor erre a cseppet sem jelentéktelen változásra. Hiszen a hét, addig névleg mindenképpen egyenrangú, szövetségben álló vezető fejedelmet választott maga fölé, ezzel részben lemondva az önálló cselekvés jogáról. (Másképpen fogalmazva: a mellérendeltség alárendeltséggé alakult.) A kérdésre csak a magyar krónikák adnak valamiféle választ, ezek szerint a Kárpát-medencébe való beköltözés megkönnyítésére volt szükség egy főnökre.

Ennél azért többről lehetett szó, hiszen talán további méltóságokat is kijelöltek, legalábbis a 10. században már létezett a gyula és a karcha tiszte, akikről azt jegyzik meg Bizáncban, hogy bírói funkcióik vannak. Szépen összevág ez a türk feliratokon vázolt államképpel: az államnak van uralkodója és törvénye. A fejedelmválasztás már csak azért is különös, mert ekkoriban

a környéken nem hemzsegték a szervezett államok, Bizánc és Kazárián kívül nem is tudunk másról, így egyáltalán nem magától értetődő, hogy a magyarok éppen akkor léptek át a szerveződés egy magasabb fokára. Nem is beszélve arról, hogy az állam működtetése speciális szaktudást is igényel: Álmos és családja vajon hogyan került ennek birtokába?

A kérdésre többféle megoldás is elképzelhető. Bíborbanszületett Konstantin némiképp ellentmondásos leírására alapozva többen kazár hatásra, egyenesen kazár bábállamra gondoltak. Ha így történt volna, akkor a kazárok alaposan elszámolták magukat. Elképzelhetőek azonban más lehetőségek is: a magyar államalapítás végbemehetett éppen a kazárok ellenében is. A magyar krónikák azon állítása, hogy Álmos régi királyi családból származik, sok min-

Helbing Ferenc: Emese álma

Anonymus *Gesta Ungarorum*a szerint Álmos fejedelem anyját Emesunak hívták, aki Eunedubelianus vezér leánya volt: e történet nyomán terjedt el az Emese név. Az Árpád-korban sokan viseltek hasonló nevet (Emes, Emus, Emse), ők azonban férfiak voltak, így legalábbis gyanús az Anonymus közölté névalak. A krónikakompozíció szerint nem is így hívták a leányt, hanem Eunodbilianak.

dent megmagyarázna, és a sztyeppe történelem ismeretében nem nélkülözi a realitást sem. Akárhogyan történt is: az az állam, amely Etelközben létrejött, komoly aktivitást mutatott, sikeresen átvészelt a Kárpát-medencébe való beköltözés minden nehézségét, s bő száz évvel később továbbadta a stafétát a keresztény királyságnak. ♦

VII. (BÍBORBANSZÜLETETT) KONSTANTIN A KAZÁR-MAGYAR VISZONYRÓL

„Kazária fejedelme, a kagán, vitézségükért és szövetségükért nemes kazár nőt adott feleségül a türkök első vajdájának, akit Levedinek neveztek, vitézségének nagy híre és nemzetségének nagy fénye miatt, hogy tőle gyermeket szüljön, de a sors úgy akarta, hogy az a Levedi nem nemzett azzal a kazár nővel gyermeket. [...] Kevés idő múltával az a kagán, Kazária fejedelme üzenetet küldött a türköknek, hogy küldjék el hozzá első vajdájukat, Levedit. Levedi tehát megérkezvén Kazária kagánjához, tudakolta, hogy mi okból hívatta őt magához. A kagán azt mondta neki, hogy: „Azért hívtunk, hogy mivel nemes származású, értelmes és vitéz vagy, és a türkök közt az első, nemzedet fejedelmévé emeljünk, és engedelmessédj a mi szavunk-

nak és parancsunknak.” Ő pedig válaszolva a kagánnak azt mondta, hogy: „Nagyra veszem irántam való hajlandóságodat és jóindulatodat, és illő köszönetemet nyilvánítom neked, mint-hogy azonban nincs elég erőm ehhez a tisztséghez, nem fogadhatok szót neked, azonban van rajtam kívül egy másik vajda, akit Álmosnak neveznek, akinek fia is van, név szerint Árpád; ezek közül akár az az Álmos, akár a fia, Árpád legyen inkább fejedelem, aki rendelkezésekre áll.” Megtetszett annak a kagánnak ez a beszéd, és embereit vele adván, a türkökhöz küldte őket, és ezek megbeszélést ezt a türkökkel, a türkök pedig jobbnak tartották, hogy Árpád legyen a fejedelem.”

(A birodalom kormányzásáról, 10. század közepe)